

XVIII. YÜZYIL İSTANBUL EVLERİ

HATİCE GÖKÇEN ÖZKAYA*

İstanbul evlerinin tarihi ve yaşama koşulları üzerine, doğrudan belgelenecek yapı stoğunun azlığı nedeniyle eldeki az sayıda mevcut yapıya dayanarak yapılmış bazı idealizasyonlar ve çoğunlukla hanedan mensuplarının saraylarıyla sınırlı kalan çalışmalar dışında ciddiye alınabilir çok az araştırma vardır. Bu makale, bu çalışmalardan farklı olarak, döneme dair birincil kaynaklar olarak nitelenebilecek yazılı belgelere başvurarak, XVIII. yüzyıl İstanbul evlerini konu alır. Başvurulan Osmanlı belgeleri, 1742-1764 tarihleri arasında Ahkâm defterlerinde yer alan “İstibdal” konulu hükümlerdir.

İstibdal, vakıflarla şahıslar arasında gayrimenkul (ev, arsa, dükkân vs.) değiş tokuşu anlamına gelir. Hukuki bir uygulamadır ve bunun sonunda şahısların gayrimenkulleri vakfın mülkiyetine, vakfinkiler de şahsın mülkiyetine geçmiş olur. Böyle bir işlemin gerçekleşmesi için çoğunluğu ev olan gayrimenkullerin¹ belirli şartlara uygun olup olmadığına bakılır.² Bunun için yapılan keşif ve tespit işlemlerine ağırlıklı yer verildiğinden, hükümler gayrimenkullerin kent içindeki konumu, arsa ve bina zemin alanlarının büyüklükleri, kıymetleri, kira değerleri ve evlerin mekân tarifleri gibi önemli bilgiler içerir.³

Bunlar arasında evlerin mekân tarifleri, bu makalenin inceleme alanını oluşturur. Bu tariflere dayanarak o dönemde İstanbul’da ağırlıklı olarak tarihî yarımada da yer alan evlerdeki çeşitlenen çok sayıdaki mekân bileşenleri üzerine yeniden düşünmek ve tartışmak ve bunların nasıl farklı ve karmaşık şekillerde bir araya geldiğini incelemek mümkündür. Bu makale de, bu amaçla, ilk olarak mekân bileşenleriyle yapılan düzenlemelerde ön plana çıkan mahremiyet standartlarına yer verecek, ardından da özellikle belirli işlevlere işaret eden bileşenler üzerinden yapılan kantitatif analizlerle evlerdeki konfor koşullarını ortaya koymaya çalışacaktır.

Evlerde herhangi bir işlevsel farklılaşmaya işaret etmeyen, farklı mahremiyet ilişkileri ile bağlantılı olabilecek bileşenler -oda, sofa ve dehliz gibi odalar öncesi ara mekânlar, kahve odası, selamlık odası, divanhane gibi konuk ağırlama odaları olarak bilinen mekânlar- ve bunlarla karşılaşma sıklığı, mahremiyet standartları üzerine yeniden düşünmeyi sağlar. Bunun yanında evlerde oda sayısı başta olmak üzere, işlevsel farklılaşmaların da olduğunu düşündürten kenif, hamam, matbah, ahır, mahzen gibi mekânlarla kuyu, ocak gibi unsurlar ve açık mekânlar üzerinden yapılacak kantitatif analizler de “konfor” koşullarını tartışmak için önemli bilgiler sunar. Bunun yanında cihannüma, köşk, tahtapuş, taht-ı sema gibi farklı adlarla anılan mekânlar da vardır, ancak bunlar nasıl mekânlar olduğuna, nasıl adlandırıldıklarına karar verilmesi zor bileşenler olduğundan, bunların bu çalışmanın konusunun dışında ayrıca tartışılmaları gerekir.

Nitekim tüm bu verilerin ayrı başlıklar hâlinde değerlendirildiği çalışma için bkz. Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü”.

* Süleyman Demirel Üniversitesi

1 Toplam 706 gayrimenkulün 513’ü evdir. Evler, hükümlerde “menzil” olarak geçer. Menzil, küçüküklü büyüklü her tip ev için kullanılan bir terim olup, genel anlamda sakin olunan/oturulan yer anlamındadır. Terimin anlamı üzerine yapılan tartışma için bkz. Hatice Gökçen Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları”, doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2011, s. 23-24.

2 İstibdal, kaynaklarda zaruretler hâlinde gerçekleşen bir uygulama olarak geçer. Bu zaruretlerin neler olduğu hakkında detaylı bir bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 382-285. Ayrıca hükümlerde karşılaşılan durumlar da ilginçtir. Bunlarla ilgili tespitler için bkz. Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü”, s. 9-22.

3 Bunlar, o dönemde kente ve konuta dair bir çalışma yapmak için önemli verilerdir.

Evlere Dair Bazı Bulgular

İstibdal, birtakım şartların sağlanması ve her şeyden önce vakıflarla değiş tokuş edilebilecek mülklere sahip olunması, hatta başvurmak için dahi ekonomik anlamda belli bir güç gerektiren pahalı bir uygulamadır. Dolayısıyla bu uygulamaya başvuran, burada incelenecek evlerin kiracısı veya mülk sahibi olan kişiler, üst ve orta gelir düzeyine sahip kentlilerdir. Çoğunluğu, Osmanlı'da askerî sınıf olarak nitelenen grubun mensubudur. Öte yandan burada şahısların mülkleri olan evlerin kullanıcıları çok büyük ihtimalle bu şahısların kendileri değildir.⁴ Hatta belki de evlerin kullanıcıları veya sakinleri, bu evleri önce şahıslardan, uygulamadan sonra da vakıflardan kiralayan askerî sınıftan değil, reayadan kimselerdir, yani olağan kentlilerdir. Ne yazık ki bunu bilme imkânına sahip olunamasa da, böyle bir ihtimalin varlığını göz önünde bulundurmakta yarar vardır. Hatta öyle ki burada incelenecek küçüklü büyüklü pek çok evin olması da buna işaret ediyor olabilir. Evler, büyüklük bakımından çok geniş bir aralıkta yer alır.⁵ Bina ve açık mekânlarıyla birlikte evlerin arsalarının büyüklüğü 40 zira²'den 5.580 zira²'ye uzanan bir aralıkta dağılım gösterirken, yoğunluk (%68) 0-500 zira² aralığındadır. Bina zemin alanları ise, 36 zira²'den 715 zira²'ye uzanan bir aralıkta bulunur ve burada %80'lik bir oranla evler 0-300 zira² (0-172 m²) aralığında yoğunlaşır. Bu sonuçlar, binaların zemin alanlarının ve arsaların kent genelinde çok da büyük boyutlu olmadığını gösterir.⁶

⁴ Bu saptama, şahısların, mülkiyetlerindeki evleri, vakıflardan kiracı oldukları evlerle değiştirmek istemesinden yola çıkılarak yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Özkaya, "18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü", s. 49-50.

⁵ Kantitatif sonuçlar için bkz. Özkaya, "18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü", s. 88, 96.

⁶ Bu durum, Osmanlı'daki mülkiyet ve miras sisteminin arsaların parçalanmasına ve küçülmesine izin veren bir sistem olmasıyla ve XVIII. yüzyılda vakıfların büyük çoğunluğunun (ailevi/evlatlık vakıflar) özellikle mülkiyetin elden çıkarılmaması ve bölünüp parçalanmaması için önlem olarak kurulmasıyla yakın ilişkilidir. Osmanlı'da mülkiyet ve vakıflarla ilgili başta Barkan olmak üzere pek çok araştırmacı bu duruma dikkat çeker. Konu ile ilgili olarak bkz. Ömer Lütfi Barkan "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1940, c. 6, sy. 1, s. 156-181; 1941, c. 7, sy. 1, s. 157-176; 1941, c. 7, sy. 4, s. 906-942. Ayrıca, zemin alanlarının küçüklüğünün yanıltıcı bir tarafı da vardır. Buradaki pek çok şahsın aynı yerde birden fazla arsa ve menzile kiracı olduğunu ve küçük boyutlu olan bu parçaların bir araya getirilmesiyle büyük evler oluşturduklarını söylemek gerekir. Büyük arsalar, ancak birbirine ekleme suretiyle oluşturulur ve evler mevcuda yeni bina eklenerek yapılandırılır ve büyütülür. Detaylı bilgi için bkz. Özkaya, "18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü", s. 255-262.

1- İstanbul evleri (Ferriol)

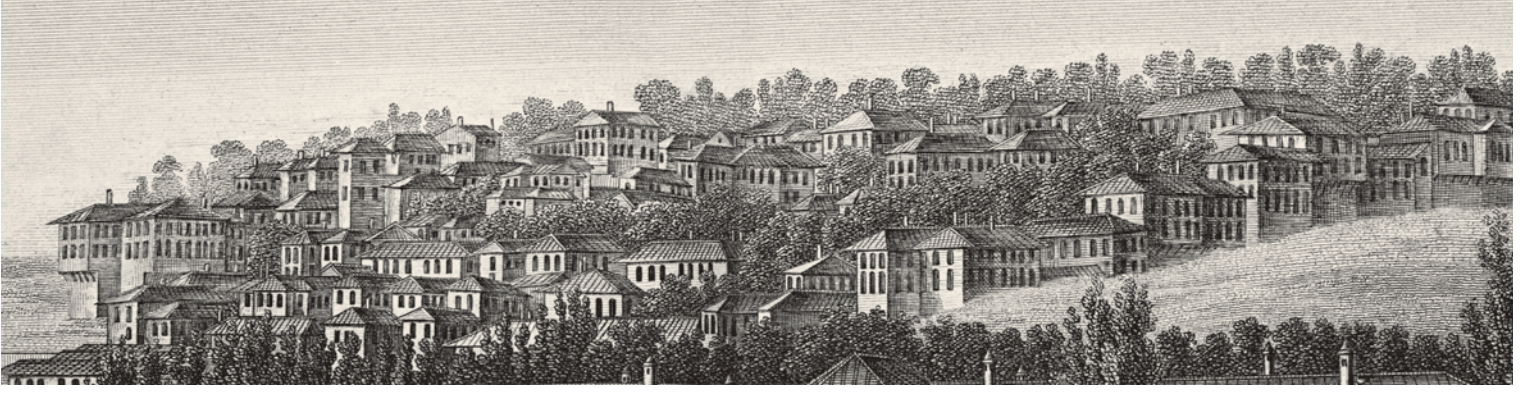
Öte yandan evlerin kat sayıları XVI. yüzyıl evleriyle kıyaslandığında artmıştır.⁷ XVI. yüzyılda İstanbul'da tek katlı evler ağırlıklı iken, XVIII. yüzyıla gelindiğinde incelenen binalar arasında tek katlı binalar oldukça azdır, kat sayısı bakımından iki katlı olanlar büyük çoğunluğu oluştururken, üç katlı binalar da yüzdelik dilimde ikinci sırada yer alır.⁸ Hatta dört katlı bir ev örneğine dahi rastlanmıştır.

⁷ XVI. yüzyıl evleri ile ilgili bir karşılaştırma yapmak için bkz. Uğur Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun "Reel" Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", *Prof. Dr. Doğan Kuban'a Armağan*, haz. Zeynep Ahunbay v.dğr., İstanbul 1996, s. 63.

⁸ Kat sayısı belirlenebilen toplam 240 binanın %59'u iki katlı, %32'si üç katlı, %9'u tek katlı, %0,4'ü (yalnızca 1 ev) dört katlıdır. Bu yüzdeler, karşılaşılan bütün binaların kat sayısına işaret eder. Evlerin bir kısmında farklı kat sayılarına sahip birden fazla bina bulunur. Sözelimi dâhiliyeli-hariciyeli evler böyle evlerdir.

2- Unkapanı ve Fatih civarındaki evler (Bruyn)

3- Beşiktaş'taki evler (d'Ohsson)

Evlerin nasıl yapılar olduğuna gelince, mekân tariflerinden yola çıkılarak üç farklı grup hâlinde ele alınabilecek evlerle karşılaşıldığı söylenebilir. Evlerin %9'u birbirine bitişik inşa edilmiş,⁹ çoğunlukla birbirine eş mekân dizilimi olan yapılardır. Yaklaşık %20'lik oranda da, dâhiliye ve hariciye olmak üzere farklı şekilde adlandırılan iki ayrı bölümü olan, farklı mahremiyet kalıplarına işaret eden, bu nedenle diğer evlerden farklı mekân dizilimine sahip evlerle karşılaşılır. Bunlar çoğunlukla iki veya üç katlı iki bölüme (hatta belki iki ayrı binaya) sahip büyük evlerdir.¹⁰

⁹ "Birbirine muttasıl" olarak ifade edilen evlerin mekân dizilimlerine örnek olarak Toptaşı mahallesi'ndeki Salih Hatun'un kiracı olduğu bitişik evlere bakılabilir: "...birbirine muttasıl yedi bâb menâzil...fevkânî birer bâb oda ve birer suffa ve birer muhtib ve birer kenif ve birer mikdâr havluyu müstemil..."

¹⁰ Dâhiliyesi üç, hariciyesi iki katlı bir evin tarifi şöyledir: "...dâhiliyesinde ulyâda bir sağır oda ve dehlîz ve vustâda üç oda ve dehlîz ve bir hammâm ve kenif ve süflâda bir matbah ve su hazinesi ve havlı ve bağçe ve Seyyid Osmân Efendi ile müşterek bir bîr-i mâ' ve mezbûr Alî Çelebi ile müşterek dîvâr ve hâriciyesinde fevkânî bir oda ve dehlîz ve süflâda âhûr müstemil bir bâb mülk menzil..."Bu evlerin bina zemin alanı bakımından en küçük örneği 158,5 zira² ve en büyüğü ise 595 zira²dir.

Bu iki farklı yapılanmanın dışında kentin genelinde ağırlıklı olan evler ise, kat sayıları bakımından birbirinden farklılaşsa da, kat sayıları çoğunlukla 1 ila 4 arasında değişen, tekil bir bina şeklinde bulunan ve herhangi bir bölümlenmeye gidilmemiş olan evler görünümündedir.

Mahremiyet Standartları

Evlerdeki mahremiyet konusu, barınma standartlarının oluşumunda önemli bir unsur olarak göze çarpar. Kentten başlayarak konutun iç mekânına yani en kamusalda, en mahrem olana doğru kademe kademe geçildiği, bu arada pek çok ara mekân bulunduğu ve aşama aşama mahrem alana ulaşıldığı söylenebilir ki, evlerde bunu destekleyen çok sayıda ipucu vardır. Evlerin kamusal ve özel nitelikteki iki farklı sokak tipiyle çevreleniyor olması, dâhiliye ve hariciye şeklindeki bölümlenme, odalara sofa, dehliz gibi çok sayıda ara mekânlardan geçilerek ulaşılması ve selamlık, kahve odası ve divanhane gibi konuk odalarının konumlanması bu ipuçlarından bazılarıdır.

Sokaklarla başlamak anlamlı olacaktır. Hükümlerde evleri çevreleyen iki farklı yol tipiyle karşılaşılır. Osmanlı

4- Büyükdere evleri (Gouffier)

dünyasında “tarik-i amm” ve “tarik-i hass” olarak nitelenen bu yolların kamusal ve özel kavramlarına göndermesi vardır. “Tarik-i amm”, umumi, genel, herkese ait bir yol demektir ve bu özelliğinden dolayı kamuya açık, dolayısıyla kamusal denilebilecek bir niteliğe sahiptir. “Tarik-i hass” ise,¹¹ bir veya birkaç eve açılan ve bu evler tarafından ortak kullanılan sokaklardır. Bu sokaklardaki kullanım hakkı, yalnızca bu evlerin sakinlerine aittir ve sakinlerin ortak mülkü olarak değerlendirilir.¹² Bu nedenle buralarla ilgili alınacak kararların, ancak bu sakinler tarafından verilebilmesi söz konusudur. Faroqhi, herkese açık olmayan bu yolların geçit hakkı bulunduğunu belirtir.¹³ Bu

¹¹ Sözlük anlamıyla “bir veya birkaç eve mahsus sokak” demektir. Pek çok çalışmada “çıkılmaz sokak (cul-de-sac)” diye anılan ve bir ucu açık, ancak diğer ucu gayrimenkullere açılan yollar da, tarik-i hass’ın daha sonraki dönemlerde dönüştüğü bir sokak biçimine işaret eder.

¹² Schacht, çıkılmaz sokağın bitişik olan mal sahiplerinin müşterek mülkü olduğunu belirterek, bu tür sokakları kamu mülkü olan caddelerden ayırır. Bu ayırımı için bkz. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, London 1964, s. 141.

¹³ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul 2009, s. 50.

nedenle bu yollar, kamusal değil, “özel” bir nitelik taşırlar. Kamusal olanla evler arasında bir ara kademe, bir geçiş yeridirler. Bu yollarla evlerin kurdukları ilişki de farklıdır. Yani bir evin, tarik-i hass ile komşu olması, tarik-i amm ile komşu olmasından farklı bir anlama gelir. Tarik-i hass, kamusal alandan eve girmeden önceki bir ara kademedir ve kamusalla mahrem arasında doğrudan değil, kademeli bir ilişki kurmayı sağlar. Tarik-i ammdan eve geçiş ise, bu ara kademe olmadan, doğrudan yapılır.

Dâhiliye ve hariciye bölümlenmesi de, evlerdeki kamusalla mahrem arasındaki kademeli ilişkiye işaret eder.¹⁴ Bu iki bölümün farklılaşmasındaki unsuru ilk bakışta tanımlaması zor olsa da, bu unsurun kamusal yaşama açıklık düzeyleri olduğu saptaması bu bölümlenmeyi anlamlı kılar. Bu saptamaya dayanarak dâhiliye, kamusala kapalı, evin mahrem kısımlarını

¹⁴ Bu evlerin XIX. yüzyılın harem ve selamlık diye adlandırılan iki kısımlı evlerin erken versiyonları oldukları düşünülebilirse de, XVIII. yüzyılda bu şekilde adlandırılmadıklarını söylemek gerekir. İki bölümün ayırımı konusunu doktora tezimde daha detaylı bir şekilde irdemiştım. Bkz. Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü”, s. 156-159.

5- Sultanahmet'teki konaklar (Melling)

içeren bölüm iken; hariciye evin kamusala daha açık bölümü olup dâhiliye ile sokak arasında bir geçiş bölgesi oluşturur.¹⁵ İncelenen evlerdeki mekân bileşenlerinin dağılımı da, bu saptamayı destekler. Sözelimi hamam, camekân odası, mağsel, cameşuyhane, matbah ve fırına -ki bunlar XVIII. yüzyıl İstanbulluları için yine de kadının ve evin özel alanını, aile yaşamını ilgilendiren yerler olarak görülebilir- yalnızca dâhiliye bölümünde, ahıra ise yalnızca hariciye bölümünde rastlanır. Bahçe, kuyu ve kiler de ağırlıklı olarak dâhiliye bölümünde yer alır. Öte yandan oda, sofa, mabeyn odası, cihannüma, köşk, tahtapuş, sofa, kenif, dehliz, abdesthane ve muhtıb gibi bileşenler ise, her iki bölümde de yer alabilen bileşenlerdir. Bu iki bölüm arasında böyle bir dağılımın olması, tarik-i hassta gördüğümüz kademeli düzenlemenin evin içinde de devam ettiğini gösterir. Evin en mahrem kısımlarıyla kamusalla ilişkilenebilecek kısımları arasında iki bölümlü evlerde hariciye, bir geçiş bölgesi olmuştur.

Öte yandan dâhiliye ve hariciye gibi bölümleri olmayan ve incelemede ele alınan %70'lik çoğunluğu oluşturan 1 ila 4 katlı evlerde mahremiyete bağlı bir kademelenmeden bahsetmek daha zordur. Ancak farklı biçimlerde olsa da mahremiyete dayalı bir düzenleme, bu evlerde de vardır. En azından birden fazla kat bulunan

evlerde katlar arasında alt katın kamusala daha yakın ve daha açık bir yer olduğu ve alt kattan üst kata doğru böyle bir kademeli geçiş olabileceği düşünülebilir. Evin en mahrem mekânları olan odaların ve kamusalla ilişkilendirilebilecek konuk odalarının ev içindeki konumları bu konuda ilginç bilgiler sunar. Öte yandan bunun, yine de genellemeye gidilemeyecek kadar karmaşık bir konu olduğunu da hatırlatmakta yarar vardır. Örneğin iki bölümlü evlerde yalnızca dâhiliyede bulunan hamam, mağsel, matbah gibi bileşenlerle, bu evlerde alt katlarda karşılaşılması, mahremiyete bağlı farklı düzenlemelere gidildiğini gösterir.

Bugüne kadar yapılmış çalışmalarda¹⁶ evin olmazsa olmaz bileşeni olan oda, yemek, oturmak, uyumak gibi temel ihtiyaçların tümünün gerçekleştirildiği mekândır. Yeme ve uyumaya ilişkin mobilyaların kullanım sırasında ortaya çıkarıldığı, kullanılmadığı zaman odalardaki dolaplara kaldırıldığı yaşama birimleri olarak değerlendirilir. İncelenen örneklerde evin içinde sayısal olarak en fazla bulunabilen, dâhiliyeli-hariciyeli evlerde her iki bölümde görülebilen ve her katta konumlanabilen bir mekân bileşenidir. Odalar, mekân tariflerinde her zaman “bâb” ifadesiyle birlikte geçer. Bir evin bütünü ifade eden “menzil” teriminde de olduğu gibi “bâb”, “kapı” anlamına gelir ve önüne gelen sayı sıfatıyla birlikte evin

¹⁵ Tanyeli'nin çalışmasında da hariciye, “toplumsal etkinliklerle aile yaşamının arakesit bölgesidir ve daha sığ bir mahremiyete sahiptir.” şeklinde tarif edilir. Kamusal ve özel kavramları üzerinden tartışılan bu evlerdeki bölümlenmeyi yeniden düşünmek için bkz. Uğur Tanyeli, “Kamusal Mekan-Özel Mekan: Türkiye’de Bir Kavram Çiftinin İcadı”, *Genişleyen Dünyada Sanat, Kent ve Şiayet: 9. Uluslararası İstanbul Bienalinden Metinler*, İstanbul 2005, s. 199-209.

¹⁶ Bu çalışmalardan birkaçı: Önder Küçükerman, *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekan Organizasyonu Açısından Odalar*, İstanbul 1973; Doğan Kuban, “Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler”, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 225-240; Sedat Hakkı Eldem, “17nci ve 18inci Asırlarda Türk Odası”, *Güzel Sanatlar*, 1944, sy. 5, s. 1-28. Örnekler çoğaltılabilir.

6- Anadoluhisari ve çevresindeki evler (Melling)

7- Rumelihisari ve çevresindeki evler (Melling)

kaç odası (kaç kapısı) olduğunu gösterir. Buradaki kapı ifadesi önemlidir, odanın her zaman bir kapısı vardır ve bu, onun en mahrem mekân olmasıyla ilişkilidir.

Odaların konumlanmasına gelince, evlerin kent genelinde iki veya üç katlı olduğu düşünülürse, odaların da ağırlıklı olarak üst ve orta kat bileşeni olduğu söylenebilir. Ancak, odanın, alt kat bileşeni olduğu örnekler de vardır. Ama bu örnekler, yalnızca alt katında oda bulunan ev örnekleri değildir, bu evlerde üst ve orta katlarda da odaya rastlanır. Dolayısıyla yalnızca alt katta odası olan bir ev örneği bulunmadığını, öte yandan alt katta bulunmayıp yalnızca orta ve üst katta oda bulunan evlerle sıkça karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Bu durum, alt kattaki

odanın, üst katlardaki odalardan farklı bir niteliği olabileceğini, buranın evin sahibi olan kimselerin özel odası olarak kullanılmadığını düşündürür. Alt katın, kamusala daha açık bir kat olduğu saptaması doğru ise, bu odaların, hariciye bölümündeki odalara benzer bir kullanım şekli olabilir. Sözgelimi, evde kapı halkı olarak nitelenebilecek birileri varsa, alt katta bulunan oda, onlara ayrılmış olabilir.¹⁷

¹⁷ Tanyeli, hariciyenin “kapı halkı” tarafından kullanılan bir bölüm olabileceğinden söz eder. Bkz. Uğur Tanyeli, “Anadolu’da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, İstanbul 1996, s. 431-432.

8- Boğaz'daki yalılar (karşı tarafta Anadoluhisarı) (Brindesi)

Selamlık ve kahve odası gibi özelleşmiş odaların konumları da bu anlamda çarpıcıdır. Selamlık odası, erkeklerin vakit geçirdiği ve erkek ziyaretçilerin kabul edildiği oda olarak bilinir.¹⁸ Kahve odası da, yine işle ilgili ziyaretçilerin ağırlandığı ve kendilerine kahve ikram edilen bir kabul odası olarak tarif edilir.¹⁹ Dolayısıyla buranın da selamlık gibi erkeklerin kullandığı ve kamusalla ilişkilenebilecek bir mekân olduğunu düşünmek gerekir.

¹⁸ Terimin anlamları için bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, c. 3, s. 153; Faroqhi, *An Introduction to Islamic Law*, s. 77; Stefanos Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, ed. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul 2006, s. 310. *Risâle-i Mi'mâriyye*'de Câfer Efendi'nin "Kaytun arabîdir, fâriside mihmân-hâne türki'de konuk odası ve misâfirhâne ve selâmlık dahi derler," ifadesinde selamlığın aslında erkeklerce kullanıldığına ilişkin bir bilgi yoktur. Bkz. Câfer Efendi, *Risâle-i Mi'mâriyye*, haz. İ. Aydın Yüksel, İstanbul 2005, s. 95. Ancak belki de XVI. yüzyılda yalnızca erkekler misafir ağırlıyorsa, buranın ilerleyen dönemlerde erkeklerle ilişkilendirilmesi bu durumdan kaynaklanıyor olabilir. Ancak bu yalnızca bir varsayımdır, buna dair başka bulgulara ihtiyaç vardır.

¹⁹ Tülay Artan, "Architecture As a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus", doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1989, s. 263.

İncelenen konutlardan yalnızca birinde selamlık odası, ikisinde de kahve odasına rastlanması, evlerdeki harem-selamlık gibi cinsel kimliğe dayalı bir ayırımın kent içinde çok sınırlı sayıda evde görülebileceğini gösterir. Selamlık odası, üç katlı olan bir evde alt katta yer alır. Kahve odası ise, dâhiliyeli-hariciyeli bir evde üç katlı hariciyenin üst katında; üç katlı diğer evde ise evin alt katında bulunur. Üç örnekte de bileşenlerin konumları, kamusalla ilişkilenebilecek şekildedir.

Öte yandan kimi kaynakların bir çeşit büyük sofa, kimi kaynaklarınsa misafir kabul odası olarak adlandırdığı divanhanenin durumu ilginçtir.²⁰

²⁰ Bu mekânın, sofadan yalnızca büyüklüğü bakımından mı ayrıldığı ve selamlık ve kahve odalarından, bir kabul odası olarak nasıl farklılaştığını sorgulamak ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar kapsamlı bir konudur. Divanhane çok sayıda araştırmacı tarafından tanımlanmış bir mekân olmasına rağmen, kaynaklardan edinilen bilgileri tartışmak ve bileşen üzerine yeniden düşünmek gerekir. Konu ile ilgili tanımlamalardan birkaçı için bkz. Artan, "Architecture As a Theatre of Life", s. 262; Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s. 310; M. Baha Tanman, "Divanhaneler", *DBİst.A*, III, 69-70 vd. Ayrıca dönemin Allom ve Walsh, Melling, Le Bruyn ve D'ohsson gibi Avrupalı seyyahlarının gözlemlerine de başvurmak yararlı olabilir.

Divanhaneye yalnızca dâhiliyeli-hariciyeli iki evde rastlanır. Dolayısıyla nadiren karşılaşılan bir bileşen olarak divanhanenin, geniş ve büyük bir sofadan başka niteliklerinin de var olduğu düşünülebilir. Ayrıca sofa ile birlikte aynı evin hatta aynı katın bileşeni olması da bu bileşenlerin birbirinden farklı olduğuna işaret eder. Evlerdeki konumları da çarpıcıdır, her iki örnekte de divanhane, dâhiliye bölümünün bir bileşenidir. İlk örnekte, üç katlı dâhiliyenin üst katında camlı bir köşk, sofa, odalar, dehliz ve abdesthane ile birlikte yer alırken; sofası olmayan ikinci evde de, iki katlı dâhiliyenin üst katında odalar ve kiler ile birlikte bulunur. Görüldüğü üzere, pek çok kaynakta misafirlerin ağırlandığı oda olarak tarif edilen divanhane, her iki örnekte de selamlık ve kahve odasından farklı bir şekilde hariciyede değil, dâhiliyede yer alır. Dolayısıyla divanhanenin kamusala daha açık kısımda değil, aksine evin daha mahrem olan bölümünde yer aldığı, buranın belki de aile fertlerinin ortak kullandığı bir oturma mekânı olabileceğini düşündürür.

Evlerde sık karşılaşılan, odalara geçmeden önceki ara mekânlar da, konu bağlamında değinilmesi gereken mekânlardır. Sofa ve dehliz de mahrem alana geçişteki ara kademeler olarak okunabilecek mekânlardır. Sofalı ve dehlizli evler, kent genelinde yaklaşık %64 ve 65 (201 ev) gibi birbirine çok yakın oranlarda çıkmıştır. Bu yüzdeler, bileşenlerin, incelenen dönemde İstanbul evlerinde yaygın olduğunu gösterir. İncelenen evlerin %37,81'inde bu bileşenlerin her ikisi de vardır, hatta aynı kat bileşeni olduğuna da rastlanır. Öte yandan evlerin yaklaşık %8,96'sında ise bunlardan her ikisinin de bulunmadığı, dolayısıyla bu evlerde odalar ve diğer mekânlar arasında bir geçiş mekânının olmadığı görülmüştür. Bu oranın oldukça az çıkması da, odaların diğer mekânlarla ve birbirlerine çoğunlukla sofa veya dehlizle bağlandığını ve evlerde odalara yani mahrem alana doğrudan değil de, kademe kademe geçilerek, ara mekânlar aracılığıyla girildiğini gösterir. Öte yandan odalara doğrudan geçilen evlerin az sayıda da olsa var olması önemlidir.²¹

Sofa, incelenen kaynaklardan yola çıkarak, odaların açıldığı, odalardan önceki bir çeşit geçiş mekânı, geniş bir hol, antre gibi bir mekân olarak düşünülebilir. Yerasimos, XVI. yüzyılda İstanbul evlerinde bulunan sofayı “daima bir odaya eşlik eden kapalı eyvan ya da veranda” şeklinde tanımlarken, Redhouse da bu bileşenin önceleri

“üzerinde dinlenmek için kullanılan sedirlerin bulunduğu veranda ya da balkon”, sonrasında ise “hol ve antre” gibi bir anlam kazandığını belirtir.²² Eldem de, sofanın yalnız geçit veya odalar arasında bağlantı durumunda olmadığını, aynı zamanda toplantı yeri olduğunu söyler.²³ Dolayısıyla sofanın ortak bir oturma mekânı olarak kullanılabilceğini düşünmek gerekir. Hatta öyle ki odalar arası bağlantı sağlayan bir bileşen olsa da, “koridor, üstü kapalı dar uzun geçit” veya “ayakkabıların çıkarıldığı, kapı önü mekânı” anlamlarına gelen dehliz gibi olmadığını düşünmek gerekir. Belgelerde sofanın bir sayı sıfatı ile nitelenip dehliz'in çoğunlukla “bir mikdâr dehlîz” veya yalnızca “dehlîz” olarak tarif edilmesi, çok nadiren bir sayı sıfatıyla karşılaştırılması, sofanın daha tanımlı bir mekân olduğunu ifade etmek için olmalıdır. Sözgelimi, bir katta sofanın iki tane olduğu örneklerle karşılaşılabılırken, dehlizin aynı katta iki tane diye nitelendiği hiçbir örnek yoktur. Ancak evin her katına “bir mikdâr dehliz” olarak dağılması mümkün olabilir. Bu anlamda dehliz, her zaman daha tanımsız bir mekân bileşenidir. Burada “tanımsızlık”, geometrik ifade bulmada zorluk yaşanması ile ilişkili olmalıdır.²⁴ Sofanın dehlizden planda geometrik olarak ifade edilebilir bir mekân olmasının yanı sıra, “bir ortak mekân”, “oturma yerleri de bulunan bir toplanma yeri” şeklinde farklılaştığı söylenebilir. Ayrıca, sofa, odalara açılan, odalar arası bağlantı kuran bir eleman olsa da, diğer mekânları birbirine bağlayan bir bileşen değildir, oysa dehlizin böyle bir bağlantı elemanı olduğu söylenebilir. Öte yandan sofanın daima odalara eşlik eden bir bileşen olması da anlamlı olmakla birlikte, yeniden düşünmeyi gerektiren bir konudur. Çünkü incelenen örneklerde nadiren de olsa, sofanın bulunduğu katta odanın olmadığı iki eve rastlanır. Ancak yine de bu istisnai örneklerin dışında sofa ve dehlizin, odalara benzer şekilde, üst ve orta katlarda görülen bileşenler olmaları da tesadüf değildir.

“Konfor” Koşulları

Belirli işlevlere işaret eden mekân bileşenlerinin varlığı ve bu bileşenlerle ilgili kantitatif analizlerle yapılacak bir değerlendirme de evlerdeki konfor koşullarını (oda sayısı, hijyen koşulları, su sağlama olanakları, mutfak, kiler gibi bazı bileşenlerin varlığı) anlamının bir yoludur.

²¹ Bu durum belki de bir değişimin işaretidir. Konu ile ilgili çalışmalar arttıkça, bu tür evlerin arazi örnekler olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini görme imkânı bulabiliriz. Ancak ne yazık ki bu konudaki bilgilerimiz henüz yetersizdir.

²² Bkz. J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Lebanon 1987, s. 1179.

²³ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi-Osmanlı Dönemi*, İstanbul 1987, c. 3, s. 60.

²⁴ Sofa ve dehliz arasındaki bu ayırmadan, tanımlılık ve tanımsızlıktan tezde detaylı olarak bahsetmişim. Bkz. Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü”, s. 213.

Tablo 1- Oda sayıları ortalaması, minimum ve maksimum oda sayısı

Evler	Oda Sayısı Ortalaması	Min. Oda Sayısı	Max. Oda Sayısı	
Dâhiliyeli-hariciyeli evler (29 ev)	5,9	3	13	
Bitişik evler (20 ev)	1,3	1	4	
Tekil binası olan evler	Tek katlı evler (16 ev)	1,9	1	4
	İki katlı evler (87 ev)	3	1	8
	Üç katlı evler (49 ev)	3,7	1	8
	Dört katlı evler (1 ev)	6	-	-
Toplam (202 ev)	3,4	1	13	

Tablo 2- Hijyenle ilişkili bileşenler

Kenif	Abdesthane	Cameşuyhane	Yıkanma Olanakları			Su Sağlama Olanakları		
			Mağsel	Hamam	Camekân odası	Su hazinesi	Sarnıç	B'i ri ma
%	%	%	%	%	%	%	%	%
85,64	9,90	0,50	6,93	9,41	3,96	1,49	2,48	65,84
Ma'i leziz (inceleme dışı 2 ev)								

Evlerin büyüklüğü hakkında da önemli bir ipucu olan oda sayısı ile başlanabilir. En az 1, en fazla 13 odayla karşılaşılan evlerde oda sayısı ortalaması 3,35'tir. Dâhiliye ve hariciye olmak üzere iki bölümlü evler tahmin edilebileceği üzere daha fazla oda sayısına sahip büyük evler arasındadır ve ortalama 5,9 odası vardır. Bitişik 20 evde ise 1,3 gibi düşük bir değerle karşılaşılır. Oda sayısı tespit edilebilen tekil binası olan evlerde de, tek katlı evlerde 2 odayla başlayan ortalama, kat sayısı arttıkça yaklaşık 1 oda sayısı kadar artar.

Hijyenle ilişkili bileşenler, evlerin konfor koşulları bağlamında önemlidir. İlk olarak odadan sonraki en sık karşılaşılan bileşenle, kenifle başlanabilir. Tek odalı ve tek katlı evlerin bile çoğunda kenif vardır. Kent genelinde her 2 odaya bir kenif düşer. XVI. yüzyıl İstanbul evleriyle karşılaştırıldığında, kenif bulunma oranı ve oda başına düşen kenif sayısı az da olsa artmış görünür.²⁵ Ayrıca,

XVI. yüzyılda en fazla 2 kenifli bir eve rastlanırken, XVIII. yüzyılda bir evde görülebilen kenif sayısı 4'e kadar çıkmıştır. Ancak yine de kent genelinde evlerin kenif sayısı ortalaması 1,23'tür.²⁶ Sonuç olarak, bu ortalama ve bileşenin evlerde bulunma yüzdesinden anlaşılan o ki kenif, ev için bir lüks değil, standart bir hijyen unsurudur.

İnşaat açısından büyük çaba ve masraf gerektirmeyen bir mekân olması, kenifin bulunma oranının yüksek çıkmasında etkili olmuş gibi görünür. Öte yandan, hijyenle ilgili olarak yıkanma olanakları, aynı doğrultuda sonuçlar vermez. Yıkanma işlevinin gerçekleştirildiği mekân bileşenleri olan mağsel ve hamamın bulunduğu evler, kent genelinde yıkanma olanağının %16'lık bir oranda çıktığını gösterir. Bu oran, üst ve orta grup kent sakinlerinin bile çok büyük çoğunluğunun yıkanma işlevini, incelenen dönemde evlerinde değil, halk hamamlarında gerçekleştirdiğini gösterir.

²⁵ Karşılaştırma için bkz. Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s. 315; Uğur Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları (16.-18. Yüzyıllar)", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak*, ed.

Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul 2006, s. 336-337.

²⁶ Dâhiliyeli-hariciyeli evlerdeki kenif sayısı ortalaması 2,54; tek bölümlü evlerdeki 1,03; bitişik evlerdeki ortalama da 0,95'tir.

9- Topkapı Sarayı'ndan Süleymaniye'ye Haliç'in iki yakasında İstanbul evleri (Brocktorff)

Ayrıca bu iki mekân, birbirinden farklıdır. Mağsel, Müslümanların gusül alınacak yer (gusülhane) olarak tanımladıkları mekândır. Üst katlarda bulunabilmesi, buraların “yunmalık” denen dolaba benzer basit düzenekler şeklinde olabileceğini akla getirir. Bu mekânlarda çok büyük ihtimalle akar su bulunmadığından, kuyudan veya kuyu yoksa çeşmeden taşınan suyla; ibrik, tas gibi yıkanma araçları yardımıyla yıkanılır. Hamam ise, ailedeki herkesin kullanabildiği, belki bazı evlerde akar suyu olan, boyutları bakımından mağsele göre daha büyük bir mekândır ve hamama bağlı soyunma mekânı olarak kullanılan camekân odası ile birlikte inşası bakımından özel mekânlardır. Genellikle kârgir olarak inşa edilen hamamın, evin bina kıymetinden ayrı olarak kıymetlendirilme nedeni de bu özelliğinden dolayıdır. Öte yandan, hamamların çoğunda dahi akar suyun varlığından söz etmek zordur, dolayısıyla buraların halk hamamlarıyla kıyaslandığında küçük boyutlarda, yalnızca evin sakinleri tarafından kullanılabilen mekânlar olduğunu ve buralarda da taşıma su ile yıkanıldığını

düşünmek gerekir. Ayrıca, hamam evlerde hem alt, hem de üst kat bileşeni olarak görülebilen, bazen de ayrı binalar şeklinde inşa edilen mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Hamamın kıymetinin yüksek olmasının yanında, su sağlama olanaklarıyla ilgili sonuçlar da yıkanma olanaklarının az çıkmasını açıklayıcı niteliktedir. Yalnızca 2 evde bir su şebekesine bağlanarak akar su (mâ'-i leziz) sağlandığı görülür ki, bunlar da detaylı mekân tarifi olmadığı için inceleme dışı bırakılmış evlerdir. Bu, akar suyun kent genelinde çok az evde karşılaşılan bir lüks niteliğinde olduğunu gösterir. Su hazinesi ve sarnıca da az rastlanır. Öte yandan kuyu, yüksek bir yüzdeyle sık karşılaşılan bir bileşendir ve diğer üç bileşene kıyasla kıymeti çok düşüktür.²⁷ Bu nedenle de bir su kaynağı olarak çok zengin olmayan kaynaklar olduğunu ve ihtiyaca yetecek kadar su sağlanamayacağını düşünmekte, hijyenik

²⁷ Bileşenlerin kıymetleriyle ilgili kantitatif sonuçlar ve detaylı bir irdeleme için bkz. Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü”, s. 133.

10- III. Selim devri bestekarlarından Hammamizade İsmail Dede Efendi'nin evi

açından da ne kadar kullanılabilir olduğuna şüpheyle bakmakta yarar vardır.

Abdesthane ise, Müslümanların ibadet öncesi abdest aldıkları yerlerdir. Büyük bir ihtimalle bir su giderinin bulunduğu yalnızca taşıma suyla abdest alınabilecek kadar küçük mekânlardır. Çok sık karşılaşılsa da, her bölümde, her katta bulunabilen, hatta ağırlıklı olarak üst katlarda görülen bir bileşendir.

Evde yemek hazırlama ve pişirme olanakları bağlamında da ilginç sonuçlarla karşılaşılır. Evlerin yarısından fazlası bu olanağa sahiptir. Tanyeli, XVI. yüzyıl İstanbul evlerinde matbahın bulunma oranının çok düşük olduğunu ve orta hâlli insanların erişiminin çok ötesinde olduğunu, buna karşılık, evlerin avlularında yer alan fırınların sıradan insanların evlerinde dahi görülebilen bir bileşen olduğunu söyler. Buradaki incelemede XVIII. yüzyılda evlerde matbahın görülme oranının yüksek çıkması, hatta birden fazla (1-3 arasında değişen sayıda) matbahın görülebiliyor ve bu bileşenin üst katlarda da bulunabiliyor olması yemek hazırlama ve pişirmeye ilişkin

mekânların sayısının artmış olduğunu gösterir. Diğer bir deyişle, XVIII. yüzyılda mutfakların daha küçük evlerde de görülmeye başlandığı, artık bir lüks olmaktan çıkıp evin olağan bir bileşeni hâline gelmeye başladığı söylenebilir.

Matbahı olan evlerden birinde ayrıca “aşhane” denilen bir mekâna, başka bir evde de ayrıca bir “fırın”a rastlanır. Bu noktada bu bileşenleri tanımlamaya çalışmakta fayda vardır. Fırın, her yandan aynı derecede ısı alarak, ekmeğe gibi yiyecekleri pişirmeye yarayan, tavanı tonoz biçiminde, önünde tek açıklık bulunan ocak olarak tanımlanır. Aslında bu tanımdan yola çıkılarak, kayıtlarda “matbah ocağı”, “kârgir ocak” gibi ifadelerdeki ocakla fırının aynı anlamda kullanılmış olması da muhtemeldir. Dolayısıyla matbah ve aşhane denilen, sonraki kullanımlarında mutfaka dönüşen mekân bileşeninin, yiyeceklerin hazırlanması ve pişirilmesi için düzenlenmiş olan kapalı bir oda şeklinde olduğu; matbah ocağı ve fırının ise matbah denilen kapalı mekânın buranın içinde veya bu mekânla bağlantılı olarak avlu veya bahçe gibi

Tablo 3- Yemek pişirme ve hazırlama mekânları ve depolama alanları

Yemek Pişirme-Hazırlama		Yiyecek Depolama			Odun-Kömür Depolama	
Matbah	Matbah ocağı	Mahzen	Kiler	Ambar	Muhtıb	Kömürlük
%	%	%	%	%	%	%
57,43	8,42	15,84	18,81	0,99	8,91	6,93

Tablo 4- Açık mekânlar

Avlu	Bahçe Grubu Bileşenler		
	Bahçe	Cüneyne	Hadika
%	%	%	%
45,54	36,14	3,47	0,50

açık yerlerde bulunan bileşenler olduğu düşünülebilir. Diğer bir deyişle, evlerde yalnızca matbah olarak geçen bileşenden söz edilip ocak ifadesi geçmemişse matbah, ocağı da içeren bir mekân olabileceği gibi, ocak içermeyen matbahlar da söz konusu olabilir. Zira, bazı evlerde, hem matbah, hem de matbah ocağı ifadesine rastlanır. Bu durumda ocak, muhtemelen matbahın dışında, ancak onunla bağlantılı bir yerde konumlanır. Ayrıca, kârgir olması nedeniyle ayrıca kıymetlendirilen ve bu açıdan özel ve pahalı olan bileşen ocaktır. Her matbahı olan evde ayrı bir kıymetlendirme yapılmaması da belki bu nedendir; bu matbahlar, ocağı olmayan, sadece yemek hazırlanan kapalı mekânlar şeklindedir.

Depolama mekânlarıyla ilgili olarak da çoğu zaman kârgir olarak ve yeraltında inşa edilmiş olan mahzenle başlanabilir. Mahzen, her çeşit eşya konulabilecek bir depo anlamındadır. Genellikle bahçeye bağlantılı bir şekilde ayrıca inşa edilmiş ve ayrıca kıymetlendirilmiş bir bileşen olması bakımından önemlidir. Çünkü pahalı bir inşaat gerektirdiği için bir lüks olarak nitelendirilebilir. Ambar da tahıl deposu olarak kullanıldığı düşünülen, nadiren karşılaşılan bir bileşendir. Yiyecek deposu olarak kullanılan kiler ise evin her iki bölümünde ve katında bulunabilen, hatta bir evde birden fazla olduğu da görülebilen bir bileşendir. Mahzen gibi özel bir inşaat gerektirmemesine rağmen mahzenle birbirlerine yakın değerlerde çıkmaları ilginçtir. Ayrıca yiyecek depolama mekânlarının matbaha göre oldukça düşük oranlarda görülmesi de önemlidir. Bu bileşenlerin bulunduğu evlerde çoğunlukla matbah veya ocak olduğu söylenebilir. Ancak matbahsız evlerinde de görüldüğü olmuştur. Yiyeceğin

depolandığı bir bileşenin olması, evlerde açık mekânlarda veya belki odalarda da yemek pişirildiğini gösteriyor olabilir. Bunun dışında diğer depolama mekânları da yakacak depolarıdır. Muhtıb (odunluk) ve kömürlük olarak geçen bu bileşenler alt katlarda yer alır ve evlerin %15'inde karşılaşırlar.

Bunun yanında ahır ve merkebhane gibi hayvan beslenen bileşenlerin bulunma oranları da dikkat çekicidir. Yerasimos, ahırını yalnızca at ve develere ayrılan bir mekân olarak değerlendirmiş²⁸ olsa da, ahırın binek hayvanlarına değil de, inek gibi etinden, sütünden yararlanılan hayvanlara ayrıldığını; merkebhane, at, eşek gibi pahalı binek hayvanlarına ayrıldığını düşünmek daha anlamlı gözükür. Zira merkebhane, yalnızca bir evde ve ayrı bir bina şeklinde karşılaşılan bir bileşendir. Ahırla karşılaşma sıklığı ise tahmin edilebileceği gibi daha yüksektir, evlerin %15,35'inde ahıra rastlanır. Öte yandan bunun da çok yüksek bir oran olmadığını belirtmek gerekir. XVI. yüzyıl evleriyle karşılaştırıldığında, ahır bulunan evlerin azalmış olduğu²⁹ ve bu durumun özellikle İstanbul'un kentselliği ile ilgili önemli bir gösterge olduğu söylenebilir.

Açık mekânlara gelince, evlerin %78,71'inde avlu veya bahçe grubu bileşenlerinden en az biri bulunur.³⁰

²⁸ Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s. 315.

²⁹ Ahırların XVI. yüzyılda evlerde bulunma oranları için bkz. Tanyeli, "Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları", s. 337; Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s. 315.

³⁰ Evlerin % 6,93'ünde biri avlu, diğeri de bahçe veya cüneyne olmak üzere, iki açık mekân bulunur. Daha detaylı kantitatif sonuçlar için bkz. Özkaya, "18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü", s. 249.

11- Soğuk Çeşme Sokağı'nda restore edilen evler (Ayasofya ile Topkapı Sarayı arasında)

Bu oran, kent içinde evlerin büyük çoğunluğunun avlu ve bahçe gibi açık mekânları olduğunu gösterir. Kentteki yoğunluğa, sıkışıklığa, kat sayılarının artışına ve arsa boyutlarının küçüklüğüne rağmen küçük de olsa, bu açık mekânların, İstanbul kent sakinlerinin evlerinde mutlaka olması gereken bileşenler olarak düşünüldüğünü gösterir.

Avlu, etrafı çevrili alan olarak tanımlanır ve “geleneksel İstanbul evleri” anlatılarında³¹ pek de sözü edilmeyen bir bileşendir. Öte yandan XVI. yüzyıl İstanbul’una dair bazı araştırmacıların bulguları ve burada elde edilen sonuçlar, çok farklı bir duruma işaret eder. Arsa büyüklüğü bakımından bahçeli olanlara oranla küçük olan avlulu evlerle, İstanbul’da

31 Avlu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki konutlara ilişkin pek çok çalışmada sık görülen bir bileşen olsa da, İstanbul evleriyle ilgili anlatılarda çok sözü edilmeyen bir bileşendir.

sıkça karşılaşılır. Ancak yine de XVIII. yüzyıla gelindiğinde avlulu evlerde bir azalma olduğunu da belirtmek gerekir.

Bahçe (eşcar-ı müsmireli/gayr-i müsmireli); meyveli ve meyvesiz ağaçların bulunduğu, hatta köşk, kameriye gibi bileşenler de varsa, oturma ve dinlenme amaçlı kullanılan açık mekânlar olarak tanımlanabilir. Bahçeli evler, genellikle arsası büyük boyutlu evler arasındadır. Çünkü bahçe, aynı zamanda meyve ve sebze yetiştirilen bir yerdir. Cüneyne ise, Dağlı’nın sözlük çalışmasında “bostancık, bağçacık”, Artan’ın çalışmasında da “cennete benzeyen küçük bahçe” olarak tanımlanır.³² Bu küçük bahçe, çok yüksek konfor koşullarına sahip evlerde değil, aksine arsası küçük, oda sayısı ve iç mekân çeşitliliği az olan tek veya iki katlı evlerde (ikisi bitişik ev) karşılaşılan bir bileşendir. Ancak, bu mekânın küçüklüğü dışında, nasıl bir bahçe olduğunu bilme şansımız ne yazık ki yoktur. Yalnızca dâhiliyeli-hariciyeli bir evde karşılaşılan hadika ise, “ağaçlı, suyu çok bahçe; bostan; meyve bahçesi, etrafı duvarla çevrilmiş bahçe” olarak tanımlanır. *Ahter-i Kebir*’deki tanımında ise, etrafı çevrili olmazsa mekânın hadika olarak adlandırılmayacağı da belirtilir.³³ Artan ise, bu terimi cüneynedenden ayırır: “Daha çok bir parkı, bir meyve bahçesini ya da bir çimenlik alanı andıran veya basit bir şekilde, belli bir konut alanını çevreleyen keyif alanlarına işaret eden hadika, cennete benzeyen küçük bir bahçe olan cüneynedenden tamamen farklıydı.”

Sonuç olarak, XVIII. yüzyıl İstanbul’unda küçüklü büyüklü pek çok ev üzerinden yapılan incelemede, çok sayıda mekân bileşeni ve çok farklı ve karmaşık mekân kombinasyonlarıyla karşılaşılır. Bu farklılık ve karmaşık düzenlemeleri anlamak çok kolay değildir. Özellikle de Osmanlı konutuna dair bilgilerimizin çok sınırlı olduğunu, tartışılması ve yeniden düşünülmesi gereken çok bilinmeyen olduğu düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılır.

Evlerin mekânlarının bir araya gelme biçimlerine ve kullanılan terminolojiye bakıldığında, mahremiyete dayalı

32 Dağlı, bu tanımı şu kaynaktan alıntılanmıştır: Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, haz. Mertol Tulum, III c., İstanbul 2002. Bkz. Yücel Dağlı (ed.), “The Historical Dictionary of Ottoman Terms for Gardens and Gardening”, <http://www.middleeastgarden.com/garden/english>.

Diğer tanım için bkz. Artan, “Architecture As a Theatre of Life”, s. 273. Ayrıca Behar da cüneyneyi “küçük bahçe” olarak tarif eder. Bkz. Cem Behar, “Kasap İlyas Mahallesi İstanbul’un Bir Mahallesi Sosyol ve Demografik Portresi: 1546-1885”, *İstanbul Araştırmaları*, 1998, sy. 4, s. 30.

33 Bkz. Dağlı (ed.), “The Historical Dictionary of Ottoman Terms”.

12- Kariye Bostanı Sokağı'nda (Kariye Müzesi'nin yanında) zamana direnen evler

bir düzenlemenin tartışmaya değer olduğu söylenmelidir. Mahremiyetle ilişkili mekânsal düzenlemeler, Osmanlı dünyasında kamusal ile mahrem alanın, sanıldığı gibi ikili bir kavram üzerinden okunamayacağını, birinin sınırının bitip diğerinin o noktada başlamadığını görmek açısından da önemlidir. Kamusaldan mahrem alana sayısız ara mekân üzerinden geçilerek ulaşılır. Evlerin mekânlarına dair terminoloji de bu anlamda çok çeşitlilik arz eder. Herhangi bir işlevsel farklılaşmaya işaret etmeyen, kamusal ve mahrem arasındaki farklı kademeler olarak yeniden düşünülmesi ve okunması gereken çok sayıda terim vardır: tarik-i amm, tarik-i hass, dâhiliye, hariciye, oda, sofa, dehliz, divanhane, selamlık odası, kahve odası gibi.

Öte yandan belirli işlevlere işaret eden mekân bileşenlerinin de kantitatif analizler üzerinden söyledikleri çok önemlidir. Konfor koşullarının yüksek veya düşük olması, evin kullanıcısının ekonomik gücüne

bağlı olarak değişse de, kent genelinde kenfin ve kuyunun en sık karşılaşılan ve inşai açıdan hemen hemen herkesin inşa ettirebileceği bileşenler oldukları söylenebilir. Matbah da, XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık pek çok evin olağan bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Avlu ve bahçe gibi açık mekânlar da, kentteki yoğunluk artmış olsa da, hâlen pek çok evde karşılaşılan yerlerdir. Öte yandan hamam, mahzen, kiler, muhtab ve kömürlük, kent genelinde daha az karşılaşılan bileşenlerdir. Bunlardan özellikle hamam ve mahzen bileşenlerinin kârgir olarak inşa edilmesi ve yüksek kıymetli bileşenler olması da bunda etkili olmuştur. En düşük kıymetli su kaynağı olan kuyunun dışında evlerin su sağlama olanaklarının da ekonomik güç gerektirdiği için, hâlen çok az olduğu söylenebilir. Akar su, bu dönem için de çok lüks bir şeydir. Bunun dışında nadiren karşılaşılan diğer bileşenler de kahve ve selamlık odaları, divanhane gibi özelleşmiş odalar, cameşuyhane ve hamama bağlı camekân odası gibi bileşenlerdir.